

**INTER-ETNISCHE VERHOUDINGEN
IN EEN OUDE STADSWIJK**

WIEBE DE JONG

10.2. Conclusie op grond van de praktische toepassing van een schema, waarin de verschillende analyse-niveaus onderscheiden worden

Het hanteren van een schema waarin de verschillende analyse-niveaus onderscheiden worden, met daarbij etnische tolerantie als afhankelijke variabele, is vruchtbaar gebleken bij de analyse van de ontwikkeling van inter-etnische relaties tussen autochtone en allochtone bewoners in een Rotterdamse oude wijk gedurende 15 jaar.

Daarmee kreeg ik zicht op het feit dat aan etnische intolerantie in die situatie, verschillende configuraties van factoren ten grondslag gelegen hebben, en dat weer een andere configuratie van deze factoren tot etnische tolerantie ten aanzien van de woon- en leefsituatie leidde. Ook gaf het hanteren van dit schema de mogelijkheid om na te gaan hoe in die woonwijk enerzijds een etnisch tolerant klimaat ontstaan is ten aanzien van de woon- en leefsituatie, maar hoe anderzijds daarvan niet sprake is ten aanzien van het onderwijs.

In de periode van 1970-1973 leidde de komst van alleenstaande buitenlandse arbeiders in de wijk niet tot een vriendelijke ontvangst, zoals door Bovenkerk e.a. voor Utrecht gesignaleerd wordt.²⁹⁶⁾ Er was duidelijk sprake van etnische intolerantie van de kant van de autochtone bevolking. Deze werd veroorzaakt door het volgende samenspel van factoren.

Op het gemeentelijk niveau was er sprake van een structureel woningtekort in de (goedkope) huurwoningensector. Het gemeentebestuur publiceerde de saneringsnota die aangaf dat de oude wijken - gefaseerd - afgebroken zouden worden. Door het volkshuisvestingsbeleid van de gemeente en het beleid van de woningbouwverenigingen vestigden de buitenlandse arbeiders zich noodgedwongen in deze oude wijken.

Dit bracht met zich mee dat grote aantallen buitenlandse arbeiders in het Oude Westen kwamen wonen in huurwoningen en - voornamelijk - in

tot pension omgevormde woningen. Dit leidde tot een concurrentiesituatie met de autochtone bewoners. Want deze laatsten waren niet in staat om in grote getale uit de wijk te vertrekken en bovendien waren er nogal wat huisbazen die aan de buitenlanders de voorkeur gaven als huurders omdat ze niet zulke hoge eisen stelden.

Op het culturele vlak speelde dat de autochtone bewoners - plotseling en massaal - geconfronteerd werden met veelal alleenstaande buitenlandse mannen die heel andere gebruiken en rolopvattingen hadden dan men gewend was, en die de Nederlandse taal niet spraken. Door de woon-situatie van deze mensen was men ook veelal niet in staat om met elkaar in contact te komen. Daardoor werd het beeld van "anders-zijn" versterkt en trad er een proces op van "outgroup-dislike".

Deze factoren veroorzaken dat veel bewoners zich in een concurrentiesituatie geplaatst voelden en dat ze zich bedreigd voelden. Dit uitte zich op de wijkvergaderingen van de actiegroep. Door deze organisatie werd aanvankelijk getracht de situatie zodanig te definiëren dat niet de buitenlandse arbeiders, maar de overheid en het bedrijfsleven de "schuldigen" waren. Mede omdat een beleid van gemeentewege uitbleef, werd het kraakbeleid, dat aanvankelijk een signaalfunctie had, tot doel op zichzelf en werd het een actie tegen de buitenlanders die zich in de wijk wilden vestigen. Dit kraakbeleid vormde wel een uitlaatklep voor frustraties; en de wijze waarop de actiegroep functioneerde, gaf de Nederlandse bewoners de mogelijkheid om zich met deze organisatie te identificeren. Daardoor braken de rellen niet uit in deze wijk, zoals voorspeld was, maar in de Afrikaanderwijk. Anderzijds versterkte dezezelfde organisatie bij de autochtone bewoners het idee dat samenleven met andere etnische groeperingen onmogelijk was.

Ook van 1973-1976 was er sprake van etnische intolerantie bij veel Nederlandse bewoners. Maar de configuratie van factoren die daartoe leidde, was een andere dan in de voorgaande periode.

In de loop van deze periode veranderde de gemeentelijke opvatting over de bestemming van de oude wijken totaal: van afbreken naar stadsvernieuwing. Maar de resultaten daarvan waren in deze periode nog niet zichtbaar in het Oude Westen omdat er nog geen concrete bouwactiviteiten waren. Het wegtrekken van de Nederlandse bewoners zette zich in versneld tempo door omdat men - meer dan in de voorgaande periode - in de gelegenheid was om naar betere huurwoningen in andere wijken te verhuizen. Bij de buitenlanders kwam de gezinsherening op gang en ook veel Surinamers kwamen in de wijk wonen.

Binnen deze "vergaarbak van bevolkingsgroepen die nergens anders terecht kunnen", voelden veel overgebleven Nederlandse wijkbewoners zich bedreigd omdat allerlei oude zekerheden aangetast waren. Anders dan in de eerste periode, voerde de actiegroep geen acties meer tegen buitenlanders. Het beleid was op de toekomst gericht: het realiseren van wo-

ning- en wijkverbetering. Discussies over "de buitenlanders" werden ondergeschikt geacht aan dat doel. Bij de invulling van de toekomstige wijkplannen waren de Nederlandse wijkbewoners evenwel de referentiegroep. Er zou een "nieuwe" wijk moeten komen waarin van een evenwichtige bevolkingssamenstelling sprake was. De kern hiervan zou gevormd moeten worden door Nederlandse gezinnen. Belangen, rechten en mogelijkheden werden gezien als de belangen, rechten en mogelijkheden van de Nederlanders. De allochtonen zouden in de nieuwe wijk mogen wonen, voorzover er plaats was.

In de periode van 1976-1980 zette de stadsvernieuwing zich door. Overal in de oude wijken van de stad werden nieuwe woningen gebouwd. Omdat de stadsvernieuwing gebaseerd was op een decentraal beleid had dit tot gevolg dat in de projectgroepen in de wijken gemanageerde ambtenaren en bewoners beslissingen moesten nemen over de planning en uitvoering van de nieuwbouw en ook over de toekomstige bewoning van deze nieuwbouw.

In het Oude Westen hadden de bouwactiviteiten tot gevolg dat er duidelijk minder Nederlandse gezinnen uit de wijk wegtrokken dan daarvoor. Door de massale gezinshereninging raakten de pensions ontvolkt en werden meer en meer door allochtonen huurwoningen in de wijk betrokken. Deze constellatie van factoren leidde er toe dat veel Nederlanders in het Oude Westen de allochtonen als concurrenten gingen zien ten aanzien van de nieuwe en vernieuwde woningen en dat er van een etnisch tolerant klimaat geen sprake was.

De actiegroep richtte zich geheel op het zo snel mogelijk realiseren van een "nieuwe" wijk. Maar, anders dan in de voorgaande periode, kon men om "het probleem van de buitenlanders" niet meer heen. Er moesten beslissingen genomen worden over de huisvestingsregels voor de nieuwe woningen. Nieuwe woningen konden in het Oude Westen alleen gerealiseerd worden als de oude woningen eerst afgebroken waren. Zodoende waren - anders dan in een aantal andere oude wijken - herhuisvesting en het betrekken van de nieuwbouw nauw met elkaar verweven. Dit leidde ertoe dat men - op technische gronden - de "concurrentie-situatie" zoals veel Nederlandse bewoners die ervaarden, tot een "situatie van wederzijdse afhankelijkheid" herdefinieerde. Dit had tot gevolg dat - na veel discussies in actiegroepvergaderingen - de "objectieve huisvestingsregels" aangenomen werden in 1979.

In de periode 1980-1985 kwam meer en meer wederzijdse etnische tolerantie op het woon- en leefniveau tot stand. Dit ondanks het feit dat in het Oude Westen zeer velen werkloos werden als gevolg van de economische crisis in Nederland.

Welke factoren hebben - in combinatie met elkaar - aan het ontstaan van deze wederzijdse etnische tolerantie bijgedragen?

Belangrijk is geweest dat de stadsvernieuwing zodanig snel verliep

dat er voor iedereen zicht was op een nieuwe woning. In samenhang daarmee speelden factoren op het interactie-niveau in de wijk een grote rol; met name betreft het hier intra-groepsfactoren en inter-groepsfactoren.

Hoewel binnen de actiegroep duidelijk in-groups-verschijnselen te signaleren waren en de besluitvorming in feite in handen was van een actieve kern, droegen een aantal factoren er toe bij dat deze besluitvorming niet los kwam te staan van de problemen die de mensen in de wijk ervoeren. Want de actieve kern was gemeleerd samengesteld (beroepskrachten, oorspronkelijke bewoners en jongeren die al jaren actief waren). Er waren twee-wekelijkse actiegroepvergaderingen waarop iedere wijkbewoner met zijn problemen kon komen. Daar werden de beslissingen genomen, waarbij iedereen een stem had. In de buurtwinkel kwamen veel bewoners met hun problemen. En rond de (ver)nieuwbouwprojecten waren een groot aantal bewoners georganiseerd. Tot 1982 waren het bijna uitsluitend Nederlandse bewoners die de vergaderingen bijwoonden en aan acties deelnamen. Deze waren dan ook voor de actieve kern de referentie-groep. Belangen werden geformuleerd vanuit de tegenstelling tussen Nederlanders en buitenlanders. Daarom waren de "objectieve" huisvestingsregels wel een noodzakelijke voorwaarde voor het ontstaan van etnische tolerantie, maar niet een voldoende voorwaarde voor het feitelijk bewerkstelligen van gelijke rechten en mogelijkheden van autochtonen en allochtonen.

Om dat te bewerkstelligen was allereerst een andere definitie van de situatie vereist en daaraan gekoppeld een veranderde probleem-definiëring.

Dat deze veranderingen tot stand konden komen was een gevolg van het feit dat men in de actiegroep in tweejaarlijks georganiseerde weekenden de tijd nam om na te denken over het beleid zoals het gevoerd was en zoals het in de toekomst er uit zou moeten zien.

Het was ook een gevolg van het feit dat er binnen de actiegroep een werkgroep bestond die van een andere definitie van de situatie uitging, dan de actiegroep zelf. Vanaf haar oprichting in 1975 was de onderwijswinkel namelijk bij de keuze van de projecten die men startte, uitgegaan van de ouders en de kinderen in de wijk, zonder onderscheid naar etnische afkomst te maken. Het leidde er toe dat na heftige discussies tussen actiegroepleden en werkgroepleden op een actiegroep-weekend besloten werd dat iedereen in de wijk zou moeten accepteren dat de allochtonen ook wijkbewoners zijn, dat ze evenveel rechten hebben als de Nederlandse wijkbewoners en dat er samengewerkt zou moeten worden ten aanzien van gemeenschappelijke problemen.

Dit had niet tot gevolg dat de Nederlandse bewoners, waarvan velen

aanvankelijk andere ideeën daarover hadden, afhaakten. De redenen daarvoor waren dat de actiegroep belangrijk voor deze bewoners bleef bij het realiseren van de stadsvernieuwing én dat men de problemen zodanig definiereerde dat ook datgene wat de Nederlandse bewoners belangrijk vonden, aan bod bleef komen. Dit manifesteerde zich duidelijk bij de heroine-acties. Deze acties werden door de actiegroep systematisch in een kader geplaatst dat het een gemeenschappelijk probleem was dat autochtonen en allochtonen ervoeren. Ook werd duidelijk gemaakt dat het geen acties waren die tegen Surinamers waren gericht. Omdat men de heroine-handel effectief bestreed, vergrootte dat de belangrijkheid van de actiegroep voor de Nederlandse bewoners. Anderzijds leidden deze acties niet tot een verbreding van de tegenstellingen tussen autochtonen en allochtonen. Deze factoren leidden er toe dat in de actiegroep de samenwerking met allochtonen uitgebouwd kon worden, terwijl toch de Nederlandse bewoners mee bleven doen.

Naast een nieuwe definitie van de situatie en daaraan gekoppeld een probleem-definiëring die van gemeenschappelijkheid uitging, zijn nog een aantal factoren belangrijk geweest om etnische tolerantie te bewerkstelligen.

De actiegroep stemde de organisatie er meer op af door een tweetal beroepskrachten daarvoor in te zetten en door organisaties van buitenlanders in staat te stellen spreekuren in de buurtwinkel te houden. Men droeg de norm van wederzijdse tolerantie in het openbaar uit, op grote feesten en door de C.P. de deur te wijzen. En men ging samenwerken met andere instellingen in de wijk die ook de samenwerking tussen autochtonen en allochtonen benadrukkten. Maar bij een proces van wederzijdse etnische tolerantie is het essentieel dat allochtone bewoners op basis van gelijkwaardigheid betrokken worden bij datgene wat er in de wijk gebeurt. Dit was het centrale aandachtsveld van de onderwijswinkel. Vandaar uit werd het model ontwikkeld om allochtone wijkbewoners per etnische afkomst te organiseren in werkgroepen, die geleid zouden moeten worden door allochtonen die in de wijk woonden of werkten. Dit model ging er van uit dat aan de eigen specifieke problemen die allochtonen ervoeren recht gedaan zou moeten worden én dat ook gemeenschappelijke problemen die ze met andere wijkbewoners deelden, aan de orde zouden moeten komen. Een ander belangrijk uitgangspunt was dat het deelnemen niet alleen als zakelijk zinvol ervaren zou moeten worden maar ook als prettig en fijn.

Groepsvorming op basis van etnische afkomst, lijkt zeker in de Nederlandse situatie, waar de taal- en cultuurverschillen tussen allochtonen en autochtonen veelal groot zijn, een noodzakelijke voorwaarde om allochtonen meer te betrekken bij besluitvormingsprocessen en activi-

teiten in wijksituaties. Deze groepsvorming geeft immers allochtonen hechtings- en verankeringspunten, die men alleen veelal nooit zou vinden in een "vreemde organisatie" waarvan de omgangstaal en de gebruiken zo verschillend zijn van de eigen taal en gewoonten. Natuurlijk hoeft dat niet voor iedereen te gelden, maar uit de ervaringen die in het Oude Westen opgedaan zijn, blijkt dat dit wel voor veel immigranten geldt.

Deze eigen organisaties van allochtone wijkbewoners zijn, mijns inziens, nodig om een proces van wederzijdse etnische tolerantie uit te bouwen. Maar deze eigen organisaties moeten daarbij naast specifieke problemen en activiteiten, ook gemeenschappelijke problemen en activiteiten, die men deelt met andere wijkbewoners, benadrukken. Door een over-accentuering van de verschillen kan de gemeenschappelijkheid aangetast worden; anderzijds door een over-accentuering van de gemeenschappelijkheid kunnen reële verschillen die bestaan, aangetast worden. Met andere woorden het anders-zijn dan anderen moet erkend worden, maar ook de overeenkomsten die men deelt met die anderen moeten naar voren gebracht worden.

Veelal gaat men er van uit dat het het één of het ander is: of assimilatie of categoriaal werken. Dit is mede een gevolg van het feit dat men bij de belangen die de verschillende groeperingen hebben, geen onderscheid maakt in belangen die in principe gemeenschappelijk zijn en belangen die specifiek voor een etnische groepering gelden. Dit leidt er dan vaak toe dat men voor de keuze geplaatst wordt: of kiezen voor de autochtonen of kiezen voor de allochtonen. Waar het echter om gaat is dat voor geen van beide groeperingen een keuze gemaakt wordt, maar dat gekozen wordt voor het *sameleven*. In dit verband wordt door verschillende onderzoekers van inter-etnische relaties naar voren gebracht, op basis van Elias' en Scotson's analyse in "De gevestigden en de buitenstaanders":

"Zolang de gevestigden de situatie ondubbelzinnig definiëren als een waarbij de buitenstaanders ondergeschikt zijn, wordt de behoefte aan al dan niet georganiseerde afweer niet gevoeld. Maar als de laatsten sociaal stijgen of zich aaneensluiten, dreigt de machtsbalans in gevaar te komen, hetgeen voor de gevestigden aanleiding is om kunstmatig afstand te scheppen".²⁹⁷

Maar dit is een variabel gegeven en dient niet als een algemene wetmatigheid opgevat te worden. In de condities zoals boven geschatst, werd door de Nederlandse wijkbewoners op de actiegroepvergadering, de komst van de Turkse werkgroep niet als een bedreiging opgevat, maar het dwong respect af en er werden voorstellen gedaan om samen te werken "omdat men elkaar nodig heeft bij acties". Juist door zich als groep

te presenteren die ook aan gemeenschappelijke activiteiten wilde deelnemen, werd men erkend als er bij te horen. Groepsvorming kan een dreiging voor andere groepen zijn. Groepsvorming kan ook respect afdringen en een gelijkwaardiger positie en status geven dan voorheen; iets waar individuen uit die groepering op zichzelf niet toe in staat zouden zijn. Dit is afhankelijk van de doelstellingen die men formuleert voor de groepsvorming, en het is afhankelijk van de situatie waarin het inter-groepscontact tot stand komt.

De mogelijkheid van groepsvorming op basis van etnische afkomst in het Oude Westen heeft wellicht met zich meegebracht dat er in de wijk na 1980 niet sprake is geweest van een proces bij Turken en Marokkanen dat ze zich in eigen kring terugtrokken, zoals Bovenkerk e.a. dit voor Utrecht constateren.²⁹⁸⁾ Integendeel; de betrokkenheid van velen van hen bij het (ver)nieuwbouwproces, de voorzieningen en de activiteiten in de wijk is na 1980 juist veel groter geworden. Mede hierdoor is de situatie ontstaan dat de bewonerssamenstelling van de nieuwbouw en de renovatie een afspiegeling is van de percentages autochtonen en allochtone groeperingen in de wijk als geheel.

10.3. Hoe stabiel is de etnische tolerantie op het woon- en leefniveau voor de toekomst?

Er is een basis gelegd. Dat is niet niets. Want het is in de wijk "vanzelfsprekend" geworden dat mensen van verschillende etnische afkomst elkaar als buren hebben. Dit zal voor veel mensen met zich meebrengen dat men er het beste van maakt. Daardoor is de mogelijkheid ontstaan dat in inter-persoonlijke contactsituaties de groepsbeelden die over en weer bestaan, doorbroken worden. Als zodanig is er een infra-structuur ontstaan die geheel andere randvoorwaarden biedt voor ontwikkelingen in de toekomst, dan in een wijk waar Nederlandse bewoners apart en gescheiden wonen van mensen van andere etnische afkomst. Maar deze basis kan door tal van factoren onder druk komen te staan en op termijn negatief beïnvloed worden. Het vraagstuk van de woonlasten gaat een steeds grotere rol spelen. Voor de mensen die in het Oude Westen wonen, worden deze zo hoog door de verschillende bezuinigingsmaatregelen van de regering dat ze nog moeilijk op te brengen zijn. Dit kan op termijn grote gevolgen hebben. Tevens is het de vraag of de stadsvernieuwing zodanig voortgezet kan worden zoals deze gepland is. In de wijk is er de spanningsverhouding tussen etnische tolerantie op het woon- en leefniveau en het niet gerealiseerd zijn van etnische tolerantie bij veel Nederlanders ten aanzien van het onderwijs. Vervolgens woont momenteel de eerste generatie allochtonen samen met de Nederlanders in de wijk. Straks komt de tweede generatie aan bod. In tegenstelling tot hun ouders vormt voor hen niet het land van her-

komst, maar de Nederlandse samenleving een vergelijkingssituatie. En als het onderwijs er niet in slaagt om de gemiddelde achterstand van allochtonen in competentie-ontwikkeling ongedaan te maken en/of als de werkloosheid met name de allochtone jongeren hard treft, zijn dit factoren die een etnisch tolerant klimaat onder druk zetten. Een factor van betekenis hierbij is ook hoe belangengroepen (zowel de vakbeweging als allochtone groepen) de problemen definiëren en tot wie ze zich richten. Daarnaast is natuurlijk van belang hoe de groepsprocessen in de wijk zich ontwikkelen. Juist omdat etnische tolerantie van zoveel factoren afhankelijk is, is niet te zeggen hoe stabiel dat in een woonomgeving zal zijn.

10.4. Wat zijn de specificiteiten en wat zijn de algemeenheden in de wijze waarop de inter-etnische verhoudingen zich ontwikkeld hebben in het Oude Westen?

Als wijk onderscheidt het Oude Westen zich niet positief van vele andere oude wijken in Nederland. Ook is het vormgeven van het proces van wederzijdse etnische tolerantie niet een kwestie geweest van bijzondere mensen. Wel was het zo dat de competentie van mensen kans gehad heeft om zich te ontplooien. Dit betekende dat er binnen groepen een gevoeligheid was voor het aantrekken van mensen die autoriteit hadden en die niet bij voorbaat in antagonistische termen dachten, en dat deze mensen binnen die groepen een kans kregen om zich te ontplooien. Dit hangt samen met de manier waarop men binnen die groepen samenwerkte, met de wijze waarop men de problemen definieerde en met de mate waarin deze groepen openstonden voor nieuwe mensen. Als zodanig hoeft dit niet uniek te zijn. Weliswaar was de stadsvernieuwing een begunstigende factor in het Oude Westen, maar ook dat is niet uniek. In veel wijken met hoge concentraties allochtonen in Nederland spelen woonbelangen een prominente rol. En in al deze wijken zijn er georganiseerde verbanden die zich bezighouden met "community-organisation".

Natuurlijk is het zo dat tal van factoren in tal van wijken heel verschillend kunnen liggen ten aanzien van het creëren van een klimaat van etnische tolerantie. Toch kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat in veel wijken de invloed die het groepsniveau kan hebben in dit proces, onderschat wordt. Wat in veel situaties, mijns inziens, te snel gebeurt, is dat men zich neerlegt bij de constatering "dat het zo moeilijk ligt tussen die groeperingen, laten we er maar niet aan beginnen".

Als ik geconcludeerd heb dat én de stadsvernieuwing én de heroine-aanpak begunstigende factoren geweest zijn bij het tot stand brengen van etnische tolerantie in het Oude Westen, is dat niet omdat ze dat "uit

zichzelf" waren. Zowel bij de stadsvernieuwing als bij de heroine-aanpak werd door veel Nederlandse bewoners de situatie gedefinieerd vanuit de tegenstelling tussen Nederlanders en allochtonen. Maar door één recht te doen aan de problemen die ze ervoeren én een definitie van de situatie te kiezen waarbij de gemeenschappelijkheid voorop stond, kwamen tot een adequate probleemaanpak en tot een vermindering van de tegenstellingen. En dit maakte de weg weer vrij voor verdere ontwikkelingen. Dit kan ook in andere wijken plaatsvinden.

- Hierbij spelen leiderschapsprocessen een belangrijke rol. Vaak wordt bij leiderschap gedacht aan "bijzondere" mensen. Veel vruchtbaarder is om te kijken naar de taken die in groepen vervuld moeten worden. Daaronder versta ik het formuleren van problemen, het definiëren van situaties, het nemen van initiatieven in situaties én het motiveren en stimuleren van mensen. Deze taken worden door mensen vervuld. Bepaalde vaardigheden, motivaties en persoonlijkheid van mensen zijn belangrijk. Maar ook belangrijk zijn de situatie, de sociale omgeving en de vormgeving van de groepen waarin deze leiderschapsprocessen zich voltrekken. Mensen die in bepaalde omstandigheden en in bepaalde groepen leiderschapstaken op zich nemen, kunnen zich in andere omstandigheden en in andere groepssituaties geheel op de achtergrond houden. Ook is het mogelijk dat mensen in leiderschapsrollen "groeien" omdat ze daartoe gestimuleerd worden door de sociale omgeving en de groepsprocessen daarbij. In wijken worden de leiderschapstaken veelal vervuld door bewoners en beroepskrachten op het terrein van de "community organisation". Het komt nogal eens voor dat deze beroepskrachten de - in antagonistische termen gestelde - probleemdefiniëringen van "de bewoners" zonder meer overnemen. Men gaat daarbij niet na hoe aan de werkelijke problemen recht gedaan kan worden, terwijl ook de gemeenschappelijke belangen van autochtonen en allochtonen benadrukt worden. Dit kan mede tot gevolg hebben dat onder de bewoners juist dié mensen leiderschapsfuncties blijven vervullen die in sterke mate in etnische tegenstellingen denken. Daardoor komen bewoners die in principe een meer genuanceerde en een meer realistische kijk op de problemen hebben, niet aan bod.

- In wijken met hoge concentraties allochtonen, is het van belang dat recht gedaan wordt aan de werkelijk bestaande verschillen, zonder dat de gemeenschappelijkheid uit het oog verloren wordt. We hebben gezien dat groepsvorming op etnische basis, in het Oude Westen niet betekende dat de tegenstellingen groter werden. Integendeel; daardoor kwamen de allochtonen meer op voet van gelijkheid met de autochtonen.

- Vervolgens moet het organiseren van mensen niet alleen op zakelijke basis plaatsvinden. Het moet ook in een kader geplaatst worden dat

het als prettig en fijn ervaren kan worden, zowel binnen de groepen als tussen de groepen. Te vaak worden, mijns inziens, deze twee aspecten van elkaar gescheiden: als zou het één een taak van een belangengroep zijn en het andere een taak van een buurthuis.

- Belangrijk is ook dat verschillende organisaties in een wijk op dezelfde manier de relatie tussen autochtonen en allochtonen definiëren. Eén organisatie die etnische tolerantie vooropstelt, zal er niet in slagen dat tot norm te maken, als de andere organisaties van een tegenstelling tussen Nederlanders en allochtonen uitgaan. Hierbij speelt de overheid ook een grote rol. Ten aanzien van het onderwijs, het welzijnswerk, het opbouwwerk, het migrantenwerk en projectgroepen voor stadsvernieuwing kan zij randvoorwaarden stellen die uitgaan van wederzijdse tolerantie van autochtonen en allochtonen.
- Daarbij moet in het oog gehouden worden dat het creëren van etnische tolerantie een proces is waarbij niet van de ene dag op de andere resultaten te verwachten zijn. Het is juist een proces dat - in de Nederlandse situatie - zeer traag op gang komt. Mijn analyse van de situatie in het Oude Westen zal dat duidelijk gemaakt hebben.

Uit het succes van wat in dit opzicht in het Oude Westen gebeurd is lijkt duidelijk het nut van een multi-variabele analyse, zowel voor wetenschapsbeoefenaren, beleidmakers en mensen die zich bezighouden met "community-organisation" in situaties waar autochtonen en allochtonen met elkaar te maken hebben. Het inzicht dat men aan de ene kant eigen groepsvorming nodig had, terwijl dat niet tot tegenstellingen mocht leiden, en dat er aan de andere kant gezamenlijkheid moest bestaan zonder dat verschillen werden verdoezeld, was niet mogelijk geweest als er in de actiegroep geen gevoeligheid was ontwikkeld voor de verschillende manieren en voor de verschillende momenten waarop de diverse factoren met elkaar interacteren.

Voor veranderingsstrategieën is het natuurlijk heel belangrijk om in te zien dat naast deze intergroepsfactoren waarop zo verschillend kan worden ingewerkt door de hantering van structurele en culturele variabelen - en waarbij in dit concrete geval nadelen in voordelen werden omgezet - de inbreng van persoons-, interpersoonlijke en intragroepsfactoren van zeer veel belang zijn.

Specifieke situaties kunnen aangepast worden om specifieke situatieve groepsvorming te laten plaatsvinden. Vanuit de persoonlijke factoren van leiderschap, kunnen mensen gemotiveerd worden, kunnen situaties gedefinieerd worden en kunnen obstakels uit de weg geruimd worden. Zo kunnen deze nieuwe groepen relevant genoeg worden om voor mensen identiteitswaarde te hebben. Daardoor kunnen - met betrekking tot etnische tolerantie - de processen van referentiegroepen, van referen-

tiepersonen en van normatief conformeren aan groepsnormen, worden aangeboord. Deze processen vormen een veel praktischer ingang voor het bewerkstelligen van etnische tolerantie in woon- en leefsituaties, dan het veranderen van attituden of waarden.